

Kazinczy versei Toldy Handbuchjában*

1. Együttműködés a Handbuch kiadása során (1826–1828)

Toldy Ferenc 1826. május 20-án számol be Kazinczynak arról, hogy *Handbuch der Ungarischen Poesie* címmel, angol, olasz, francia mintára magyar költészeti antológiát tervez kiadni, s Kazinczy segítségét kéri, amitől ő nem is zárkózik el.¹ Júliusban bekapcsolódik a költészeti kézikönyv előkészítésébe Stettner György, akivel együtt augusztusban meghirdetik a tervezett munkát.² Kazinczy augusztus 11-én levélben kérdezi, mit terveznek tőle közölni, s szeretné látni előzetesen a róla írottakat.³ A kérdésre Stettner válaszol szeptember 26-án, a saját nevében, s küld egy 45 tételből álló listát, amelyben a cím és a kezdőszavak mellett megadja a nyomtatott forrást, ahonnan kiemelte az adott szöveget.⁴ Kazinczy október 6-án válaszol: „Nem hittem, hogy Verseim közzül ennyit vesztek-fel. Nagyon örülök, hogy kérésemet tevém; így megigazíthatom a' mit felvevétek. [...] Venni fogod a' kis csomót még e' holnapban, de kérek hogy darabjaim ezen javítás nélkül ne vétessenek-fel”.⁵ Jó két hétre rá, október 23-án teljesíti ígéretét: „Imhol édes barátom, a' mit tőlem várhatál, legalább a' mit én adhatok. Kérlek vigyázz, hogy darabjaim ezen igazításokkal nyomtattassanak-le”.⁶ Kazinczy ekkor tehát küldött egy ma nem ismert verscsomót, feltehetően a Stettner által kiválasztott versek új változatai voltak benne, illetve bizonyosan a Sipos-episztoła, amit Toldy külön megemlített, mikor a küldemény vételét október 31-én nyugtázta. Itt szól még a beválogatandó versek körüli eldöntetlenségről is: „Verseid választásáról conferentiánk még nem volt, de mihelyt lesz, tudósítlak”.⁷

A következő adatok 1827 januárjából maradtak fenn, ekkor még úgy tervezte Toldy, hogy a Kézikönyv első kötete márciusban megjelenik, s ebben szerepel Kazinczy is.⁸ Kéri, hogy küldjön neki egy életrajzot, hogy abból dolgozhasson, Kazinczy január 25-én többoldalas autobiográfiai összefoglalást küld, aminek vételét Toldy február 5-én köszönettel nyugtázza, s ígéri, hogy az ez alapján készített szöveget átnézésre eljuttatja hozzá.⁹ Ezután hosszabb szünet következik, a levelezésben a Majláth-regék kiadásáról és irodalmi vitákról van csupán szó, május-júniusban is csak Kazinczy Zrínyi-verséről, melyet Zrínyi versei elé tervez illeszteni Toldy.¹⁰ Az első kötetben meg is jelent aztán Kazinczy centója, valamint

* A tanulmány az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében, az OTKA K108831. számú projekt támogatásával készült, Kazinczy költeményei kritikai kiadásának részeként.

¹ 4628., 4630. sz. Itt és a továbbiakban Váczy János levelezéskiadására csak a levelek sorszámaival hivatkozunk, kivéve, ha szövegszerűen idézünk egy adott levélből, ekkor megadjuk a kötet és oldalszámot is.

² 4650., 4652., 4653., 4661. sz.

³ 4665. sz.

⁴ 4687. sz.

⁵ KazLev. XX. 126., 4692. sz.

⁶ KazLev. XX. 135., 4698. sz.

⁷ KazLev. XX. 148., 4704. sz.

⁸ 4723. sz.

⁹ 4731., 4736. sz.

¹⁰ 4781., 4783., 4790., 4792. sz.

még Orczy Lőrinc *Bugaczi Csárdájának* Kazinczy általi átdolgozása,¹¹ ez utóbbi nem az átdolgozott változat alapján, amiért Toldy előre elnézést kért.¹²

Kazinczy verseinek csoportjáról és az életrajzról a korábbiakhoz képest jelentősen új információt Toldy 1827. július 16-i levele tartalmaz: „Most látom, hogy a Te életed már nem mehet az I. kötetbe; annál jobb: a II. Veled fog kezdődni, s mind azok, kik következnek, Tőled vevén példát és tüzet, a II. kötet egyenesen a Te iskoláddal telik meg. És így a Rólad szóló cikkelyt több nyugalommal és kedvvel fogom írhatni mint most, mikor épen ezerfelé vagyok osztva a munka és iskolám által”.¹³ Közben folyik a cenzúráztatás, a készülő ívek korigálása, s végül Toldy augusztus 25-én küldi az első kötet kész példányát, amelynek vételét Kazinczy augusztus 29-én örömmel nyugtázza, s mellékeli a Toldy által kért rövid könyvismertető szövegét, valamint néhány új versét.¹⁴

Azzal, hogy Kazinczy átkerült a *Handbuch* második kötetébe és így a sajtó alá rendezés feladatai későbbre tolódtak, megnyílt a lehetőség az újabb korrekciók számára, melyeket 1827. szeptember 6-án e sorok kíséretében küldött Toldynak: „Imhol Verseim újabb másolatja. Ha nem restelled Te vagy Stettner, kérlek hasonlítsd a' kezednél lévőkhöz, és újabb Variánsaimat vidd által a' sajtó alá készíttetekbe”.¹⁵ Toldy szeptember 11-én már reagált a küldeményre,¹⁶ de majd csak Pestre való visszatérte után, október 1-i levelében foglalkozott azzal érdemben. Ekkor részletesen kitért egyes versekre is, s küldte a *Handbuch* második kötetébe Kazinczytól felvenni tervezett költemények listáját, ami azonban nem maradt fenn.¹⁷ Kazinczy október 5-én válaszolt, a Toldy által a listán megjelölt versekhez változatokat küldve, majd október 10-én megint újabbakat, illetve további Pestre irányított nyalábról is tudunk novemberből, melyben versek is lehettek.¹⁸

Toldy november 16-án még csak ígérte a Kazinczyra vonatkozó cikkely küldését, s további adatokat kért, ezeket megkapván 30-án a kész biográfiát említette, amit eljuttatott Kazinczyhoz, aki december 6-án és 13-án pontosított az adatokon, ezeket Toldy 18-án köszönte meg.¹⁹ Ezt követően egészen Kazinczy 1828. február eleji Pestre érkezéséig az egyes versek címéről, szövegváltozatairól folyt a levelezés, s január 21-én Toldy már küldte a kinyomtatott első ívet, majd nem sokkal ezután a másodikat.²⁰ A továbbiakban, minthogy Kazinczy Pesten tartózkodott, a személyes kapcsolat miatt nem tudjuk a levelezésből nyomon követni a kiadás Kazinczy-anyagán végzett utolsó simításokat. Mikor eljött Kazinczy Pestről 1828. július elején, már otthonról azt írta Toldynak, hogy gondja lesz a Kézikönyvre, ami annak megjelenésére érhető.²¹

¹¹ *Handbuch*, 1827., I. 39–40., 152–154.

¹² 4815. sz.

¹³ *KazLev.* XX. 318., 4810. sz.

¹⁴ 4826., 4829. sz.

¹⁵ *KazLev.* XX. 349., 4831. sz.

¹⁶ 4836. sz.

¹⁷ 4841. sz.

¹⁸ 4844., 4847., 4848., 4851. sz.

¹⁹ 4854., 4855., 4860., 4867., 4868., 4874. sz.

²⁰ 4884–4886., 4893., 4897., 4898. sz.

²¹ 4929. sz.

2. A *Handbuch* kiadásához küldött kéziratok azonosítása

A levelezés és a szövegállapotok összevetése alapján azonosíthatónak tűnik néhány kézirat a szerkesztés idején Toldy rendelkezésére állottak közül. A jelenleg az OSZK Analekták 2971. jelzeten több autográf csomó (némelyik széttagoltan) és önálló lap található, ezek külön-külön megfeleltethetők a *Handbuch* előkészületei során, 1826 és 1827 őszén váltott levelek adataival és/vagy a *Handbuch* szövegével. Az alábbi táblázatban az e jelzeten lévő kéziratok csomókat rekonstruáljuk, jelezvén a leveleket, amelyekben említés történik a versről, illetve amelyekben szövegkorrekciót küldött Kazinczy ezekhez, továbbá azt, hogy a *Handbuch* szövege (ha van) csak az adott a forráson alapul, vagy más forrással is egyezik.

azonosított csomók	levéltári sorszám	verscím	levélbeli említés	K. levélbeli korrekciója	a <i>Handbuch</i> hoz való viszony
A	8.	A' szabad Erdély	1826. 10. 06. [K.]		–
	9.	A' Tanítvány			Aurora
?	1.	Bor mellett			csak ez
?	3.	Ízéhez	1827. 10. 01. [T.] és 10. 05. [K.]		ez=Aurora
B	6.	A' Múzához			ez=Aurora
	2.	Buczy Emélhez			ez és Hasznos M.
	7.	Nagy Gáborhoz		1827. 10. 05.	–
C	10. [a]	Prof. Sípos Pálhoz	1826. 10. 31. [T.]	1827. 10. 05.	G és ez
	[b]	Gróf Dezsőfihez			–
	[c]	Bölöni Farkas Sándorhoz			–
D	12. [a]	A' Sonett' Múzája			egyeznek
	[b]	AUG. XXV. MDCCCIV.			egyeznek
	[c]	Az én Boldogítóm	1827. 10. 01. [T.]	1827. 10. 05.	egyeznek, de csak ez
	[d]	Az Ő képe			egyeznek
	[e]	Fény és homály			egyeznek
	[f]	A' Sajka			egyeznek
E	4.	Wadasi Jankovich Miklóshoz	1827. 11. 23. [K.]	1827. 12. 21.	–
F	5.	Megtévedések	1827. 10. 01. [T.]	1827. 10. 05.	ez lehet
G	11.	Prof. Sípos Pálhoz	1826. 10. 31. [T.]	1827. 10. 05.	ez és C/a.

Az utolsó három sorban (E–G) szereplő kéziratok önállóak, az előtte állók (C–D) esetében viszont a levéltári számozás (10., 12.) jelzi, hogy fizikailag is egybetartozó csomókról van szó. A jelenleg külön-külön számozott lapokból álló első két csomót (A–B) mi azonosítottuk csomóként a papír és az íráskép jellegzetességei alapján. A B esetében annyira karakterisztikus az egyezés (egységesen barnás árnyalatú, erősen átütő papír, élesre vágott lapszélek, sötét színű tinta), hogy a három vers egybetartozása nemigen lehet kérdéses, az A esetében ilyen mértékű egyezés csak az első két vers esetében figyelhető meg (a lapok felső szélei barnultak,

a lap aljának egyenetlenségei egybevágnak), ezek a csomóban ma is egymás mellett vannak. A másik két vers kéziratlapja is nagyon hasonló, de teljes egybevágásról nem beszélhetünk, továbbá a *Bor mellett* kéziratlapjának élén és a szöveg alatt is rövid vonás található, mint a *Szonettek* kézirat csomójában, így akár ahhoz is kötődhet, az *Izéhez* kéziratlapján csak a szöveg után van vonás, viszont a cím itt a többivel szemben verzál. Mindezek alapján teljes bizonyossággal nem kapcsolhatjuk e két lapot az A csomóhoz, de jelezzük ezt a lehetőséget.

Azt, hogy az e jelzeten található kéziratok Toldy Ferenc és Stettner György kezében voltak a *Handbuch* szerkesztése idején, egy vagy egyszerre több tényező is alátámasztja.²² A legegyszerűbb a szonettek esete (D), itt a kézirat egy bejegyzéséről váltott levelet Toldy és Kazinczy, s mivel a csomó egységes egész, így mindegyik versre vonatkoznak a keletkezés-történeti következtetések, ezt alátámasztja a kéziratnak a *Handbuch* szövegállapotával való teljes egyezése is. Ugyancsak levelet váltott Kazinczy és Toldy a *Megtévedések* kapcsán (F), a *Handbuch* szövege alapulhat a jelen kéziraon, de a jelen kézirat is készülhetett a *Handbuch* alapján; a kapcsolat mindenesetre kimutatható. A Sipos-episztola elküldését 1826-os levél bizonyítja, s 1827-ben korrekciókat küldött hozzá Kazinczy, a *Handbuch* kiadása alapvetően a hiányos utolsó kéziraon alapul (G), ami belőle hiányzik, az *Episztolák II.* csomójából (C) közli Toldy, s néhol a levélben küldött korrekciókat is érvényesíti. A kéziratok használata tehát bizonyítható, s mivel a C csomó egységes, ezért a másik két versre is kiterjeszthető a következtetés, noha azokra vonatkozó közvetlen adat nincs, ez vonatkozik 1816. eleji keletkezésére is, ami a Sipos-episztola alakulástörténete alapján tudható. A Jankovich-episztola kéziratán (E) Toldy saját kezű javításai találhatók, ezek vezetnek rá a korábban megkapott kéziraóra Kazinczy utóbb küldött korrekcióit.

3. Az első két csomó csomóként való azonosítása és keltezése

B csomó (Episztolák III.)

Ebben a csomóban az 1811-ben készült Nagy Gáborhoz együtt van az 1817-es *A' Múzsához* és az 1816-os *Buczy Emilhez* című versekkel, tehát a három verset tartalmazó egységes csomó 1817 utáni születésű lehet, de hogy mennyivel, pontosan nem tudható. Mivel *A' Múzsához* című verset korabeli leveleiben episztolái tervezett kiadása második könyvének első darabjaként nevezte meg, s a csomó másik két egysége is episztola, feltehető (de nem bizonyítható), hogy összeírásuk e tervhez, s így ehhez az időszakhoz, az 1810-es évek végéhez kötődik.

E kéziraos csomó bizonyosan eljutott Toldyékhoz a *Handbuch* szerkesztése idején. Stettner György 1827. szeptember 27-én tájékoztatta Kazinczyt, hogy már nyomják az *Aurórát*, benne Kazinczy két versével („Izéhez és a' Múzsához Kazinczytól”), Toldy október 1-én pedig ezt írta: „Bocsáss meg, tisztelt Tek. Úr, hogy híred nélkül beadtam az Aurórába két derék satirácskádát: Izéhez, s A Múzsához. Kisfaludy nagyon megszerette”.²³ Vagyis Toldy egy nála lévő kéziraotból előzetes engedély nélkül adta közlésre a verseket a már éppen nyomtatás alatt lévő *Auróra*ba. Kazinczy, mint október 5-i leveléből kiderül, nem neheztelt meg ezért,²⁴ de most fontosabb azt kiemelni, hogy e versek valamely kéziraotainak így Toldynál kellett

²² Itt a terjedelmi korlátok miatt csak összefoglaljuk a kifejtéshez szükséges információkat, melyek a kritikai kiadás részletes vizsgálatain alapulnak.

²³ KazLev. XX. 363., 364.; 4841., 4841. sz.

²⁴ 4844. sz.

lenniük 1827 szeptemberében, még hozzá valószínűleg nem túl régóta, mert különben nem lett volna szükség a Kazinczyt megkerülő sietősségre. Mindezzel pontosan egybevág az a tény, hogy Kazinczy 1827. szeptember 6-án verseket küldött Toldynak.²⁵ Azt nem tudjuk, mi volt a küldeményben, de a szeptember–október fordulóján írott levelekben említett két vers esetében teljes az egyezés a jelen kéziratos csomó, az *Aurora* közlése és a *Handbuch* szövegállapota között. Mindebből elég logikusan adódik a következtetés, hogy a jelen kéziratos csomó a Toldynak 1827. szeptember elején küldötték között volt. Mivel a csomó egységes, így a Nagy Gábor- és a Buczy-episztolákra is vonatkozik ez a megállapítás, amelyek esetében nem mutatható ki közvetlen megfelelés a *Handbuch* szövegével (az előbbi nem szerepel benne, az utóbbi csak részlegesen alapul e kézíraton).

Bizonytalan besorolású lapok

Az *Izéhez* ugyanakkor nem része a B csomónak (ez fel sem merülhet, annyira elütő a kézirat), leginkább az A csomóval hozható összefüggésbe, de csak mint említettük bizonytalanul. E kéziratos lap esetében a fentiekén túl még Stettner György ceruzás rájegyzése is figyelemre méltó, mert noha a névhasználatból kiindulva (Zádorként írta alá, amit 1848-tól használt) ez valószínűleg késői keltezésű lehet, de talán mégsem véletlen, hogy pont ő és éppen erre a kézíratra jegyzett rá. A másik bizonytalan hovatartozású lapon a *Bor mellett* olvasható, s erről is elmondható, hogy a *Handbuch* közlése teljesen egybevág a jelen kézirat Kazinczy által javított szövegével. S mivel nincs másik kézirat, amellyel egybevágna, így levélbeli utalás nélkül is arra kell gondolnunk, hogy ez volt Toldyék közlésének a forrása, s így náluk kellett, hogy legyen a szerkesztés idején.

Feltűnő még, hogy a három utólagos javítás közül kettőben ö-ző formába átírt szavak találhatóak ('sebes' helyett 'söbös'; 'vett' helyett 'vött'), ez az írásmód többször feltűnik a bizonyosan Toldyékhoz került kéziratokban (pl. az 1825 végére tehető *Forgácsok [I.]* és a hozzá tartozó *A' Békák* csomójában, a *Kései szonett-csomó I.* eredeti lejegyzésében). Ha áttételesen is, de ezt az írásmódot kiegészítő elemként használhatjuk a bizonytalan keltezésű kéziratok születési idejének behatárolásában.

A csomó

Az A csomó bizonyosan összetartozó két lapja egy-egy verset tartalmaz, melyek más összefüggésekben is együtt tűnnek elénk: a korai *A' Tanítvány* újradolgozott változata és *A' Szabad Erdély* egyaránt 1819 novemberére tehető, megszületésük között nagyjából két hét van mindössze; együtt jelentek meg az *Aurora* 1822. évi kötetében, s csak e kettő jelent meg ott; Kazinczy 1826-ban együtt emlegette levelében e kiadás sajtóhibáit mindkét verset megnevezve, s csak ezeket nevezve meg. A kéziratlapok fizikai és írásképi jellemzőik alapján rokonságot mutatnak Kazinczy egyik epigramma-összeírásával (van, ahol a lapszél barnulása is megjelenik, a címek nem verzállal vannak írva, fejléc és egyéb elválasztó vonalak nincsenek, ez utóbbi írásjellemezők szokatlanok Kazinczynál). Mindezek alapján felvethető, hogy a jelen két vers kézírata is a *Görögös epigrammák I.* összeírásának idején, 1822 körül keletkezett, de filológiailag ez legfeljebb csak hipotetikus állítás lehet.

²⁵ 4831. sz.

A két vers szövegalakulásának története alapján sem jutunk sokkal pontosabb időrendi következtetésekre. A 'Szabad Erdély' utolsó két sora az 1821-ben leadott és megjelent 1822. évi *Aurora*-ban még az első változatot mutatja, a jelen kéziratban már az új, s az összes későbbi forrásban is szereplő kidolgozás szerint van. Az alakulástörténet tehát az *Aurora* (1821) után markáns váltást mutat, ami az 1822 körüli keltezéssel akár összhangban is lehet, de az ezt követő időszakra nézve behatároló támpontot nem nyújt. Más jellegű a bizonytalanság A' Tanítvány esetében, itt a jelen kézirat szövegállapota teljes mértékben megegyezik mind a Kis Jánosnak 1819-ben küldött levélével, mind az 1827-es gyűjteményes összeírásával, tehát hiába tér el az *Aurora* szövegétől, ez 'előtt-után' típusú következtetést nem alapozhat meg. Ráadásul az 1823-as *Régibb Stúdiúmaim* szövege megint kicsit másként tér el mindezekről, így e vers esetében leginkább a szöveg ingadozását figyelhetjük meg, ráadásul valójában csak egy-két apró eltérésről van szó, így erre időrendi következtetést nemigen alapozhatunk a jelen kéziraatra nézve.

Kazinczy 1826. október 6-i levele ugyancsak nem jelent teljes körű megalapozást a keltezéshez, de néhány vonatkozásban érdemi segítséget nyújt. A levél Stettner György szeptember 18-i levelére válaszol, amelyben az megküldte a *Handbuch*-ba általa beválogatni gondolt versek listáját, e kettő esetében az *Aurora*-t nevezvén meg forrásként.²⁶ Kazinczy így reagált: „A' Tanítvány és a' Szabad Erdély *Aurora*-ban hibákkal elhalmozva jelent-meg. Némelly darabjaimon külső indítás nélkül tettem változásokat. Venni fogod a' kis csomót még e' holnapban, de kérlek hogy darabjaim ezen javítás nélkül ne vétessenek-fel”²⁷ Jó két hétre rá, október 23-án már küldte is a csomót, újra hangsúlyozva, hogy a korrekciók érvényesítését várja,²⁸ itt viszont nincsenek megnevezve a versek. A *Handbuch*-ban A' Tanítvány az *Aurora* alapján jelent meg, korrigálván a sajtóhibát, a másik darabot nem közölték, tehát ezen az úton nem bizonyítható, hogy a jelen kézirat (éppen ez) az 1827 októberében küldöttek között volt. Ugyanakkor: ha Kazinczy október 6-án versei csomóját ígérte, e két vers hibás közlésére cím szerint hivatkozva, akkor október 23-án hogy éppen ezek javított kéziratát ne küldte volna el, azt elég nehéz elképzelni. Bármennyire is valószínű azonban ez, a bizonyítás csak logikai és nem filológiai lehetett a jelen adatok alapján.

E két vers kézírata összetartozik, történetük több ponton összefonódik, s az biztos állítható, hogy 1819. november után készült, de a helyesírás (az s előtt apostrof van) alapján még 1828 novembere előtt. Az ennél közelebbi keltezéshez már bizonytalanabb, illetve közvetett adataink vannak, ezek alapján a kézirat az 1822 és 1826 közötti évekre tehető, a feltételeiséget kérdőjellel jelezzük: ?1822–1826.

4. Toldy szerkesztési gyakorlata

Az elvégzett vizsgálatok alapján az OSZK-ban egy jelzetten található kéziratok mind-egyikéről bizonyítható, hogy Toldyknál voltak a *Handbuch* szerkesztése idején, s közlésük részben ezeken alapul. Ezekhez még hozzá kell számolnunk az ugyancsak azonosított egyéb kéziratokat is, az episztolák és a grammatikai epigrammák egy-egy csomóját, és az epigrammák ciklusából kivált írói arcképekhez küldött javítások lapjait.²⁹ Ezek nem mindegyikét kiadási céllal küldte Kazinczy, de Toldy némelyiket felhasználta a *Handbuch*-hoz, illetve amit

²⁶ 4687. sz.

²⁷ KazLev. XX. 126., 4692. sz.

²⁸ 4698. sz.

²⁹ Mindezek a kritikai kiadás vizsgálatai alapján.

kiadási céllal küldött, azok nem mindegyikét használta fel. Az alábbi összefoglaló áttekintésben megadjuk a bizonyíthatóan Toldyékhoz került csomókat és verseket a küldés adatolható idejének, azonbelül a csomó keletkezési idejének sorrendjében, valamint azt, hogy Toldy használta-e azt kiadásához (az 1826–1827 során levélben küldött versekből csak azokat vesszük itt fel, melyek a *Handbuch*-ban megjelentek, illetve kétszer 1828 elejére átnyúló forrást is lajstromozunk, nem vesszük viszont fel a *Görögös epigrammák* Toldyékhoz ugyancsak eljuttatott verscsomóját/verscsomóit, mert e tény csak sejthető, nem bizonyítható).

a küldés ideje	a csomó és/vagy a versek	a csomó keletkezése	a Handbuch egyezése
1826. 10. 23.	'C' csomó (<i>Prof. Sípos Pálhoz, Gróf Dezsőfihez, Bölöni Farkas Sándorhoz</i>)	1816	részben
	'G' csomó (<i>Prof. Sípos Pálhoz</i>)	1816 után	részben
	'A' csomó (<i>A' szabad Erdély, A' Tanítvány</i>)	?1822–1826	nem
	Forgácsok [1.]	?1825	nem
	<i>A' Békák</i>		igen
?1826. 10. 23.	Episztolák V. (<i>Szentgyörgyi Józsefhez, Horváth Ádámhoz, Berzsenyi Dánielhez, A' Bugaczi csárdához</i>)	1824 előtt és 1824–1826	nem
	Korrekciók az Arcképek ciklus darabjaihoz I.	1826	részben
1826–1827	<i>Bor mellett</i>	?	igen
1827. 08. 29.	Ritornellák (<i>Megtévedések, Esős nap, Gátlások</i>)	ua. mint a levél	igen
	<i>Apollon</i>	ua. mint a levél	részben
1827. 09. 06.	'B' csomó (<i>A' Múzához, Buczy Emilhez, Nagy Gáborhoz</i>)	1817 után	igen
	<i>Ízéhez</i>	?	igen
	Kései szonettcsomó I. (<i>A' Sonett' Múzája, AUG. XXV. MDCCCIV., Az én Boldogítóm, Az Ő képe, Fény és homály, A' Sajka</i>)	1823–1827	igen
1827. 10. 05.	<i>Keresztes Bálint dala</i>	ua. mint a levél	igen
	<i>Apollon</i>	ua. mint a levél	részben
1827–1828	<i>Megtévedések</i>	1827–1828	igen
1828	Korrekciók az Arcképek ciklus darabjaihoz II.	1828	részben

Kazinczy küldeményeinek zöme 1826 októberére, illetve 1827 szeptemberére és októberére esik, ez utóbbi időszak, az 1827. október elejétől számítható hónapok jelentik a *Handbuch* II. kötetének legintenzívebb szerkesztési szakaszát. A megjelent szövegekkel való összevetésből és az áttekintett levelezésből pontosan látszik, hogy Toldy hangsúlyozottan udvarias és szolgálatkész hozzáállása ellenére is alapvetően szabadon bánt a Kazinczy által küldött szövegekkel, lényegében tetszése szerint döntött arról, hogy elfogadja-e Kazinczy kéréseit. Maga Kazinczy ekkor ugyancsak kimondottan együttműködő volt, az 1831-ben sértődésre okot szolgáltató bírálatokat is szó nélkül vette most tudomásul, s egészen odabízta a válogatást és az elrendezést.

Megállapítható tehát, hogy már a *Handbuch*-nál, amint később Kazinczy verseinek gyűjteményes kiadásánál is sajátos kettősség érvényesült Toldy kiadói tevékenységében, felhasználta Kazinczy anyagait, részben követte is elgondolásait annak elrendezésében, ugyanakkor

mindvégig a kiadó teljes autoritásával kívánt eljárni. A versek szövegében nagyon gyakran olyan változatok szerepelnek, amelyek forrása ma már nem tisztázható, s így sohasem tudjuk, mi az, ami Kazinczytól származó eredeti forrásra megy vissza, s mi az önkényes módosítás, kompiláció. Mindazonáltal Toldy kiadása teremtette meg azt a szövegkiadáói hagyományt, amely egészen az 1998-as kritikai kiadásig meghatározó volt.

RATHMANN JÁNOS

Goethe és Herder, a két „német Rousseau”

„Bölcs az az ember, aki kevesebbet
olvas, mint amennyit gondolkodik, és
kevesebbet ír, mint amennyit olvas.”

(Herder: *Feljegyzések*)

Az utóbbi évtizedekben végzett feltáró munka a német kultúrtörténetben jelentősen előrevitte a Rousseau-interpretációt. Mindenekelőtt Hans-Dietrich Irmscher és Werner Keller professzor értékes kutatómunkája említendő. Mindketten elmélyült kutatásokat végeztek a Kölni Egyetem híres germanisztikai tanszékein. Hasonló módon nagyra kell értékelnünk Victor Lange amerikai professzor tudományos tevékenységét a fiatal Goethe kutatásában. Ilyen módon manapság abban a helyzetben vagyunk, hogy az ifjú Goethe és Herder Rousseau-képét az említett munkák alapján is pontosabban tudjuk felrajzolni.¹

A XVIII. századi német szellemi életben kétségtelenül Goethe és Herder rezonált a legerőteljesebben a rousseau-i gondolatokra. Az irodalom- és filozófiatörténet ezt a hatást is késeinek értelmezi, és húszesztendős késésről beszél. Ezt a megállapítást most nem kívánom kétségbe vonni, csak jelezni szeretném, hogy ezt az eltolódást bőven kárpótolja a rezonálás ereje és hatása, ami – mint bebizonyosodott – európai hatású volt.

A két – rousseau-i inspirációra megírt mű – Goethe *Werthere* és Herder *Ursprungja*, vagyis a nyelvkeletkezésről megírt híres pályaműve. Az első szinte azonnal hatni kezdett, s nemcsak a széttöredezett német tartományokban, hanem Európa-szerte, a másik lassan építi hatását, de aztán mindmáig dacol a múltó idő szárnyalásával.

Megmagyarázandó, hogyan jutott el Goethe, az egyetemi stúdiumaival alig törődő strasbourgi diák Rousseau szenvedélyes követéséhez.

Az ifjú Goethe nem egyenes úton, hanem fordulatos diákéveiben jutott valamely ismerethez Rousseau-ról. Sokat hallott már róla a lipcsei egyetemen is, részben a műtörténész Oeser professzor úrtól és diáktársaitól. Mindamellet egy plauzibilis kép az író és filozófus Rousseau-ról csak jóval később, a strasbourgi egyetemi években alakul ki benne, ám éppenséggel nem egyetemi tanulmányainak eredményeképpen. Összefügg ez azzal, hogy Rousseau németországi ismertsége sokat késett, másrészt azzal, hogy Goethe minden volt Strasbourganban, csak a humán szakok (kivált a jog) iránt érdeklődő hallgató nem. Így aztán Herder odaérkezéséig és romantikus találkozásukig Goethének csak ködös, felszínes, sőt zavaros képe volt a jeles francia gondolkodóról.

¹ Lásd Victor LANGE, *Goethes Geschichtsauffassung*, *Etudes Germaniques* 38, 1983/1, 4.; Hans-Dietrich IRMSCHER, *Probleme der Herder-Forschungen*, *Deutsche Vierteljahresschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 37, 1963/2, 289–293.